

Ларс Фр. Г. Свендсен

Дурість, ідіотизм та дурні ідіоти
Чому ти маєш думати сам – і разом з іншими

Переклад з норвезької Олександра Юдіна

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Багате розмаїття дурості	15
Дурість — це бути бездумним	26
Життя без дослідження	32
Невігластво — не дурість.....	37
Дочитатися до недоумства.....	41
Ідіотизм — це погано мислити.....	47
Думати самостійно разом з іншими.....	49
Для того щоб мислити, вам потрібні інші.....	52
Почуття і слово «я».....	58
Чи достатньо логіки?.....	62
Упередженість підтвердження	65
Дурний ідіотизм — бездумна задоволеність поганим мисленням.....	69
Сумніви, надмірна впевненість і впертість	79
Ефект Даннінга–Крюгера.....	88
Дурний ідіотизм і суспільний простір	94
Чи справді консерватори — дурні, а радикали — ідіоти?.....	99
Чи є дурість нашим майбутнім?.....	107
Бонус-трек: ідіотизм філософії	112
Подяки	125
Література.....	126
Іменний покажчик	133
Про автора	135

ДУРНИЙ ІДИОТИЗМ – БЕЗДУМНА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ПОГАНИМ

МИСЛЕННЯМ

Дурень рідко намагається бути оригінальним саме тому, що висловлює думки, які не є його власними. Він користується тим, що йому передали інші, і більше про це не замислюється. Ідіот же часто переконаний, що він є чимось «самобутнім» саме тому, що намагається мислити самостійно, хоч і не надто успішно. Однак якщо

ідіот експериментує у царині думки, то дурний ідіот певно дійшов висновку. Дурний ідіот не усвідомлює, що він невіглас, і його впертість гарантує, що він залишатиметься в цьому стані, вважаючи себе незрівнянно проникливішим за інших.

Дурний ідіот геть відкидає тонкощі та нюанси, які викликають у нього лише відразу. Він не здатен сприйняти те, що докази можуть бути суперечливими або неоднозначними. Прийнятні лише абсолютні факти.

Тоді як розумна людина воліє бути скептичною, якщо щось здається надто однозначним — бо вона зрозуміла, що абсолютно все виявляє складність, якщо копнути глибше, — прості відповіді як такі становлять життєву силу дурного ідіота. Сумнів не є певною ознакою проникливості, але надмірна впевненість зазвичай є ознакою протилежного. Бертран Рассел пояснював піднесення нацизму в Німеччині у 1933 році так: «Головна причина полягає в тому, що в сучасному світі дурні надмірно впевнені, тоді як розумні сповнені сумнівів»¹.

Ідіот робить помилки, але якщо він усвідомлює та визнає свої помилки, він перестає бути ідіотом. Якщо ж він натомість бездумно приймає свої помилки та чіпляється за них — через брак розуміння, гордості чи щось подібне — він стає дурним ідіотом. Визнання помилок є необхідною передумовою для того, щоб ви могли навчитися чогось нового, тобто того, чого ніхто інший раніше не знав. Відоме висловлювання, яке часто приписують датському фізику Нільсу Бору (1885–1962), говорить, що експерт — це той, хто зробив усі помилки, які можна зробити у вузькій галузі. Проте експерта робить експертом те, що він усвідомив свої помилки і через це може уникнути їх у подальшому. Дурний ідіот, на противагу до цього, не визнає жодних помилок. Дурний ідіот приховує свої помилки не лише від інших, а й від себе.

Як зазначає американський філософ Деніел Деннетт (1942–2024), якщо ви виявили, що припустилися грубої помилки, ви стоїте на порозі справжнього прозріння². Але вам потрібно не просто визнати помилку, а й дослідити її та знайти, де саме щось пішло не так. Замість того щоб одразу виплюнути помилку й забути про неї, вам треба смоктати її, ніби це чудова цукерка. Тільки-но ви вичерпаєте все, що помилка здатна вам запропонувати, ви можете акуратно записати її у свій реєстр гріхів і рухатися далі до нових помилок.

Ба більше, ви маєте також розповісти про свою помилку іншим, якщо вона може являти якийсь інтерес для них. У процесі здобуття нових знань помилок не уникнути, але їх треба використовувати конструктивно. Важливою складовою обґрунтування свободи слова, на думку Джона Стюарта Мілля, є те міркування, що люди повинні мати змогу висловлювати помилкові думки не лише для того, щоб ми могли їх виправити, а й для того, щоб ми також могли на них вчитися, і так само людям має бути дозволено робити поганий життєвий вибір, тому що і вони, і їхній приклад можуть і нас чогось навчити.

Можна бути дурним, ідіотом або дурним ідіотом в одній галузі та розумним — в іншій. Однак той, хто є дурним ідіотом в одній галузі, імовірно,

¹ Bertrand Russell. «The Triumph of Stupidity» // *Mortals and Others. American Essays 1931–1935, Volume II*, London: Routledge, 1998, p. 28. Див. також: Bertrand Russell. *The Basic Writings of Bertrand Russell*, London/New York 2009, p. 676: «Одна з болісних рис нашого часу полягає в тому, що ті, хто почувається впевнено, є дурними, а ті, хто має хоч якусь уяву та розуміння, сповнені сумнівів і нерішучості».

² Daniel C. Dennett. *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking*. New York: W.V. Norton & Co. 2013, ch. 1.

буде таким і в багатьох, тому що дурний ідіот характеризується більшим ступенем упевненості в собі, ніж просто дурний або просто ідіот.

Якщо ви вважаєте себе розумнішим за більшість людей, існує великий ризик, що ви дурний ідіот. Це не напевно, адже, можливо, ви насправді розумніші, але оскільки більшість із тих, хто вважає себе розумнішими за інших, такими не є, то, ймовірно, ви теж не є. Більшість із нас переоцінює свій розум. Як правило, люди не усвідомлюють, що вони такі ж, як і більшість людей. Дурний ідіот зазвичай переконаний у власній перевазі, і не в останню чергу через те, що він мислить самотійно.

Він просто не помічає, що під час переходу від ідіота до дурного ідіота втрачає найважливішу складову самотійного мислення, власне, самокритичність. Така відсутність самокритики призводить до задоволення й навіть самовдоволення. Це відчуття, звичайно, приємне, але не для тих, хто його оточує і страждає від його дурості. Монтень зауважує, що це самовдоволення, мабуть, є найдратівливішою рисою дурості:

Взагалі ж ніщо мене так не злостить у глупоті, як те, що вона любить у собі більше, ніж якийсь розум може в собі любитися. Це справжня недоля, що розум не дає нам почуватися задоволеними і певними і завше залишає нас нерадами із самих себе і лякливими; тоді як засліплення і зарозумілість переповнюють своїх господарів любов'ю і довірою. Найбільші нездари звикли дивитися на інших згори вниз, вертаючи з битви, сповнені радості і слави; до того ж найчастіше зарозуміла мова і звитяжні обличчя роблять їх тріумфаторами в очах юрби, яка зазвичай складається з простаків духом і не здольна розібратися в справжній перевазі. Затятість і запал — найвірніша ознака дурості. Чи є на світі щось упертіше, рішучіше, погордливіше, заглибленіше в себе, поважніше і серйозніше, ніж осел³?

Оскільки він безсумнівно такий, дурний ідіот радісно вірить у те, що в нього все під контролем, на відміну від інших. Зарозумілість — це королівська дорога до дурного ідіотизму.

Дурний ідіотизм — це як двокомпонентний клей. Дурість та ідіотизм окремо одне від одного ще якось піддаються впливу, але їхні поєднання майже неприступні: все відскакує. Дурний ідіот вважає, що його переконання — це істини, висічені в камені. Насправді, будь-які знання є тимчасовими, непевними та мінливими. Сперечатися з дурним ідіотом зазвичай абсолютно марно. Якщо ви наведете докази, які пройшли перевірку якості відповідно до всіх правил мистецтва, у провідному науковому журналі, дурний ідіот покладе на стіл відео з ютубу, найімовірніше, створене людиною без жодної наукової кваліфікації, щиро переконаний, що воно має таку саму вагу. Якби ж у нього не було під рукою цього відео з ютубу, жодна *ad hoc* гіпотеза не здавалася б йому надто надуманою, щоб її розглядати. *Ad hoc* гіпотеза — це гіпотеза, яка своєю чергою може врятувати гіпотезу, що перебуває під загрозою спростування, хоча для неї немає незалежних доказів. Якщо ви сперечаетесь з фундаменталістом, який стверджує, що Землі близько шести тисяч років, ви можете спочатку вказати на щось просте, як-от той факт, що камінь, який ви тримаєте в руці, має вік багато мільйонів років. Фундаменталіст може тоді сказати, що це лише тому, що Бог створив камінь так,

³ Див.: Монтень М. Проби. Книга III. (Київ: Дух і літера, 2007, с. 169–179. — Прим. перекл.)

що він «виглядає» набагато старшим, ніж є насправді. Зрозуміло, що в цій дискусії вочевидь немає жодних продуктивних варіантів розвитку.

Це зазвичай не закінчується добре, оскільки дурний ідіот рідко завершує дискусію, не наполягаючи на визнанні, на яке він, на його думку, заслуговує. Рано чи пізно дурний ідіот вичерпає квоту доброзичливості, яку йому попервах надали. Фрідріх Ніцше (1844–1900) зауважив: «У боротьбі з дурістю навіть найрозумніші та найлагідніші люди зрештою стають грубими. У такий спосіб вони, можливо, повертають на правильний шлях захисту; бо проти вузького лоба стиснутий кулак цілком слушний аргумент»⁴. Я б не рекомендував використовувати кулак проти дурного ідіота, зокрема тому, що це також не допоможе, тож ви однаково, по суті, нічого не доб'єтеся.

Фрідріх Шиллер (1759–1805) запевняв, що навіть боги марно борються з дурістю, і це якнайточніший опис зіткнення з дурістю, яка перейшла в дурний ідіотизм⁵. Ви можете намагатися переконати «нормального» дурня або ідіота, звісно, без гарантії на успіх, але стикнувшись із дурним ідіотом, ви абсолютно безпорадні. Ніщо не зачіпає дурного ідіота, який вкритий тефлоном. Німецький теолог Дітріх Бонхеффер (1906–1945) у своїх нотатках, які він вів у в'язниці, куди потрапив за участь у замаху на Гітлера і був страчений незадовго до капітуляції Німеччини, описує дурість як руйнівну силу, яку майже неможливо приборкати:

Ми беззахисні перед дурістю. Тут нічого не досягти ні протестами, ні силою; аргументи марні; фактам, які суперечать упередженим думкам, просто не вірять — у таких випадках дурна людина навіть стає критичною, — а якщо їх не можна ігнорувати, то від них можна лише відмахнутись як від незначних поодиноких випадків⁶.

Мій друг раптово став палким прихильником Дональда Трампа, до того ж він із тих, хто вважає, що керівництво Демократичної партії організовує таємні педофільські оргії. Це мене трохи здивувало, оскільки раніше він був найбільш аполітичною людиною, яку я знав. А ще більше мене здивувало те, як швидко він утратив будь-яку здатність сприймати заперечення. З наших розмов, які полягали в тому, що він розповідав мені, який чудовий президент Трамп, а я намагався час від часу вставити якесь критичне зауваження щодо хороших новин, нічого не вийшло. Він мене не слухав, і, коли вже на правду йде, я його теж не надто слухав.

Спілкування просто перервалося. Намагаючись розпочати щось схоже на обмін думками, я запропонував нам просто помінятися ролями: якщо я називаю п'ять причин, чому Джо Байден непридатний бути президентом, він може назвати п'ять причин, чому Трамп непридатний. Однак цю пропозицію категорично відхилили на тій підставі, що не існує п'яти причин, чому Трамп непридатний. Я був вимушений відмовитися від цієї розмови, бо було очевидно, що він повністю закотився і що його ставлення до Трампа більше нагадувало ставлення членів секти до свого лідера, ніж до звичайних обраних посадовців.

Іще однією вражаючою рисою дурних ідіотів є монomanія. Вінстону Черчиллю (1874–1965) часто приписують слова, які, втім, імовірно, мають більш

⁴ Friedrich Nietzsche. *Menneskelig, altfor menneskelig. En bok for frie ånder*. Oslo: Spartacus, 2012, del I, § 362, s. 212.

⁵ Friedrich Schiller. *Die Jungfrau von Orleans*. Stuttgart: Reclam, 1986, III.6.

⁶ Dietrich Bonhoeffer. *Motstand og hengivelse*. Oslo: Gyldendal, 2000, s. 32.

давнє, але невідоме походження, що фанатик — це «той, хто не може змінити свою думку і не хоче змінювати тему». Такий фанатик — дурний ідіот, і такі люди становлять надзвичайну проблему для оточення.

Багато дурних ідіотів вважають, що вони мислять самотійно лише тому, що займають позицію, відмінну від більшості інших. Однак займати протилежну позицію — це не те саме, що мислити *самотійно*, з тієї простої причини, що ствердження протилежного не обов'язково означає *мислення* в будь-якому розумному сенсі. До того ж протилежне часто є лише відлунням позиції своєї, сказати б, протилежної партії. Хіба не граничне безглуздя вважати, що ви мислите незалежно лише тому, що не довіряєте «мейнстрімовим ЗМІ», віддаючи перевагу всіляким периферійним та екстремістським блогам і вебсайтам? Дурні ідіоти часто плутають «бути протилежним» і «критично мислити», не помічаючи найважливішого: щоб мислити критично, потрібно не в останню чергу мислити самокритично.

Поширений хибний умовивід: оскільки А є дурним або ідіотським, то не-А не є дурним або ідіотським. Але друге зовсім не впливає з першого. Так само як зло опонента не є доказом того, що я на боці добра — бо цілком імовірно, що ми обидва злі, — я не можу сприймати ідіотизм опонента як підтвердження того, що я розумний, бо цілком імовірно, що ми обидва ідіоти. Расизм, який тут означає думку, що людей можна розділити на окремі «раси», одні з яких вищі за другі, — це ідіотизм. Хоча щодо тих, хто просто переймає це сприйняття зі свого соціального оточення, тут радше можна говорити про дурний погляд на речі через бездумне відтворення упереджень. Проте існує також «мислячий» расизм, який важко описати інакше, як ідіотизм або дурний ідіотизм. Оскільки будь-який расизм дурний або ідіотський, антирасизм, по суті, є розумною позицією. Однак він може виходити з-під контролю, коли починають бачити расизм геть скрізь. Тоді він також стає ідіотизмом. Якщо «все» є расизмом, то ніщо не стає расизмом. Антирасизм тоді стає суворо некритичним у своїй всеохоплюючій критиці, оскільки втрачає здатність розрізняти, що є расизмом, а що ні. Навіть якщо антирасист спочатку має розумну позицію, він також повинен бути невтомно самокритичним, щоб ця позиція не виродилася в дурний ідіотизм.

Дурний ідіот часто насправді не обґрунтовує свою думку, а радше приймає ту чи ту позицію, нерідко протилежну (в залежності від примхи), а вже потім намагається підшукати якесь обґрунтування для цієї точки зору. Будова такого обґрунтування зазвичай вельми низької якості. Однак для дурного ідіота це не надто й важливо, висновок отримує перевагу над усіма іншими. Дурний ідіот не вважає зміну фактів вагомою причиною для зміни своєї думки. Зазвичай він воліє заперечувати факти. Або стверджує, що сам володіє «альтернативними фактами».

У своїх нотатках із в'язниці Дітріх Бонхеффер зазначає: «Той факт, що дурна людина часто буває впертою, не повинен змушувати нас бачити в цьому прояв самотійності. Вже в розмові з нею можна помітити, що ми маємо справу не з нею самою особисто, а зі слоганами, гаслами тощо, які повністю захопили над нею владу»⁷. Стандартні фрази та кліше є чимось на кшталт візитівки дурних ідіотів. Коли люди використовують такі вирази, як «неолібералізм», «постмодернізм» або «воук», як певне універсальне пояснення всього, що вони вважають жахливим, є підстави запідозрити в них дурних ідіотів. Не всі, хто використовує ці вирази, дурні, але в більшості випадків, коли їх використовують у соціальних мережах, публічних дебатах тощо, вони є вираженням інтелектуальних лінощів. Дурні ідіоти люблять універсальні пояснення. Якщо дурний ідіот визначив «неолібералізм» як свого ворога, «неолібералізм» стає поясненням усього сумного

⁷ Ibid, s. 33.

та неправильного у світі. Для інших це може бути «постмодернізм» як головний ворог, який пояснює все, що стосується занепаду сучасного світу. Останнім часом термін «воук» також отримав подібну функцію. Прикладом цього зокрема можуть бути розмови про те, що саме «воук» є поясненням краху Silicon Valley Bank у березні 2023 року, радше ніж той очевидний факт, що банк мав жахливо поганий контроль над фінансовими ризиками, які він брав на себе, що робило його вкрай вразливим до вищих відсоткових ставок.

Іноді дурні ідіоти виступають під чужими прапорами. Хоча дехто з них справді щиро вірить у свої дурниці, іншим якраз щирості й бракує. Вони приймають нісенітницю та відкидають набагато краще обґрунтовані погляди просто тому, що це їм вигідно. Як зауважив американський письменник і політичний активіст Ептон Сінклер (1878–1968): «Важко змусити людину щось зрозуміти, якщо її зарплата залежить від того, що вона цього не розуміє»⁸. Ідеться не обов'язково про гроші, а й про чисту зручність. Наприклад, якщо вам справді подобається літати до далеких місць, знадобиться більше часу, щоб усвідомити, що ці поїздки сприяють глобальному потеплінню. У вас є мотив не застосовувати це розуміння до себе особисто.

Отже, Сінклер говорить радше про циніка чи відвертого брехуна, ніж про справжнього дурного ідіота. Ніцше пише про «ситуативну волю до дурості», коли людина навмисно закриває вуха для найкращих контраргументів проти своєї позиції⁹. Ніцше привертає увагу до цього методу, коли людина вже прийняла рішення. Зрештою, добре відоме явище — прагнення робити поспішні висновки, хай навіть усупереч власному здоровому глузду, але ніколи не пізно виправити власну дурість.

.....

БОНУС-ТРЕК: ІДЮТИЗМ ФІЛОСОФІЇ

.....

Філософська освіта аж ніяк не застраховує від дурості чи ідіотизму, так само як ґрунтовна освіта в галузі етики не обов'язково робить вас кращою людиною. Наприклад, Джеймс Фетцер (нар. 1940), американський професор філософії, приймав майже кожен божевільну теорію змови. Фетцер був непоганим філософом науки і працював саме над тими темами, які мали б свідчити на користь його раціональності, вмінню сприймати докази, логічно міркувати тощо. Однак коли він іще працював професором філософії та виконував ґрунтовні академічні роботи, почала виявлятися його схильність до теорій змови. Вона посилилася після того, як він став почесним професором. Почалося з тверджень, що вбивство президента Джона Ф. Кеннеді було здійснено владою США, і що так звана плівка Запрудера, яка показує Кеннеді, враженого кулями вбивці, була підробкою. Крім того, стверджується, що за нападом 11 вересня на Всесвітній торговий центр у Нью-Йорку стоять сили оборони США, розвідка США та Моссад. Серед подій, які він відкинув як підробки, — масове вбивство учнів

⁸ Upton Sinclair. *I, Candidate for Governor: And How I Got Licked*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press 1994, s. 109.

⁹ Ніцше Ф. По той бік добра і зла, § 107. (Див. також в укр. перекл. А. Онишка: «принагідна воля до глупоти». Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. Львів: Літопис, 2002, с. 67. — Прим. перекл.)

школи Сенді-Хук, теракт під час Бостонського марафону, напад на нічний клуб Pulse, вибух автомобіля в Шарлоттсвіллі та висадка на Місяць. Крім того, він вважає, що жахливі описи Голокосту також є гігантською підробкою, що вочевидь не відповідає дійсності. Тож не дивно, що він приєднався до думки, що президентські вибори 2020 року були «вкрадені» у Дональда Трампа. Для довідки: він також приєднався до ще однієї теорії змови, згідно з якою Пол Маккартні з The Beatles помер у 1967 році, а його місце посів двійник. У його міркуваннях явно простежується параноїдальна логіка. Хтось може сказати, що Фетцера все ж таки не можна назвати одним із «великих» філософів, які, звісна річ, не були ідіотами, чи не так? Тож розгляньмо кілька прикладів, які показують, що саме такими вони й були.

Наш фаворит — твердження Аристотеля про те, що жінки мають менше зубів, ніж чоловіки¹⁰. Він також вважав, що те саме стосується овець, кіз і свиней. Тут можна поставити два запитання: 1. Чому Аристотель, який був одружений, не заглянув до рота своєї дружини? 2. Чому він думав, що у жінок менше зубів, ніж у чоловіків? Ми не маємо відповіді на перше запитання. Наскільки нам відомо, він мав таку змогу, і... цілком імовірно, у його дружини справді бракувало кількох зубів. У такому разі це також може бути відповіддю на друге питання. Однак Аристотель був надто досвідченим ученим, щоб вважати, що можна робити узагальнення на основі одного випадку — його дружини — щодо всіх жінок. Тому це не дуже правдоподібно. Радше ця думка є наслідком його загального погляду на жінок як на недосконалих чоловіків. За Аристотелем, жінки фізично та психічно менш розвинені, ніж чоловіки, і через це вони, ймовірно, також мають менше зубів, ніж чоловіки. Важко заперечити, що це ідіотська ідея.

Більш відомим прикладом є думка Рене Декарта (1596–1650), згідно з якою тварини, що не є людьми, не мають свідомості. Як вважав Декарт, ми не можемо просто припускати, що тварини мають свідомість лише тому, що вони поведуться так, як люди¹¹. Адже, зазначає він, тварини не реагують, коли їм ставлять запитання¹². Існує лише один надійний критерій для того, щоб приписувати свідомість, пише він, а саме здатність говорити. Це у всякому разі можна вважати правдоподібним, принаймні якщо згадати, що за часів Декарта не було комп'ютерів, які могли б відповідати на запитання.

Отже, перебуваючи на своїх засадах, він мав усі підстави вважати, що здатності говорити достатньо для того, щоб приписувати істоті свідомість. Однак він пішов далі, стверджуючи, що мова є необхідною умовою для свідомості. Це означає, що відсутність мови передбачає відсутність свідомості¹³. Оскільки тварини не мають здатності говорити, з цього випливає, що вони не мають свідомості і, наприклад, не можуть відчувати біль.

Цю дивну думку не похитнув той факт, що у самого Декарта був собака на ім'я Месьє Гра, якого він, мабуть, дуже любив. Спосіб дії Декарта тут можна уподібнити складанню філософської карти, яка не дуже відповідає місцевості. А потім, дивлячись на карту, він робить висновок, що найгірше для місцевості те, що вона не відповідає карті. Доволі ідіотська логіка.

¹⁰ Аристотель. Історія тварин, 509b. Aristoteles. History of Animals, i The Complete Works of Aristotle, Vol. 1, (red. Jonathan Barnes), Princeton NJ: Princeton University Press, 1985.

¹¹ René Descartes. The Philosophical Writings of Descartes. Vol. III: The Correspondence, overs. John Cottingham mfl., Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 100, 203f.

¹² Ibid., p. 99.

¹³ René Descartes. The Philosophical Writings of Descartes. Vol. I, overs. John Cottingham et al., Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 139ff.